

RAPPORT. GJENNOMGANG AV KJENTE KULTURMINNER I forbindelse med ny besøksstrategi for Femundsmarka nasjonalpark

Kommune: Engerdal, Hedmark og Røros, Sør-Trøndelag

Gnr./bnr.: 0434-48/1 Sylen, 0434-163/1, 0434-164/1 Rendalen Nordre S. Almenning, 1640-132/307 Femundsmarka Statsskog

Tiltakshaver: Nasjonalparkstyret for Femundsmarka og Gutulia v/Nasjonalparkforvalter

Rapport skrevet av: Thea Sørensen

Figur 1. Røsandén. Foto: Kulturhistorisk museum.

Innholdsfortegnelse

1. Bakgrunn	3
2. Områdets topografi	3
3. Automatisk fredede kulturminner	4
3.1. <i>Steinalderlokaliteter på Røsanden/Utløpet av Røosen</i>	5
3.2. <i>Fangstanlegg</i>	7
3.2.1. Fangstanlegget langs Røa	7
3.2.2. Fangstanlegget langs Mugga	7
4. Samiske kulturminner	8
5. Nyere tids kulturminner	14
5.1. <i>Falkefangst</i>	14
5.2. <i>Kulturminner med forbindelse til Røros kobberverk</i>	15
5.2.1. "Smia"	15
5.2.2. Kullmiler og kullbrennertufter	15
5.3. <i>Fløtningsminner</i>	16
5.4. <i>Jordbruks-, jakt- og fiskerelaterte kulturminner</i>	17
5.4.1. Utmarksslått	17
5.5. <i>Storhans</i>	18
5.6. <i>Krigsminner</i>	18
Konklusjon	19
Vedlegg 1. Liste over gjennomgått litteratur	20
Vedlegg 2 Informanter/Kontaktpersoner	22
Vedlegg 3: Kart	23

1. Bakgrunn

Femundsmarka nasjonalpark ble opprettet ved kongelig resolusjon i 1971 med det formål å bevare et stort, sammenhengende og i det vesentlige urørt skogs- og fjellområde. Som angitt i Forskrift om verneplan for Femundsmarka, vedlegg 1, vern av Femundsmarka nasjonalpark, er bevaring av kulturminner en viktig del av forvaltningen av nasjonalparken. I følge formålsparagrafen (§2) skal kulturminner i nasjonalparken sikres mot skade. Videre kan nasjonalparkstyret etter §3 1.3.a. gi tillatelse til tiltak for å ta vare på kulturminner i samarbeid med ansvarlig kulturminnemyndighet.

Nasjonalparkstyret arbeider nå med en besøksstrategi for Femundsmarka og Gutulia Nasjonalpark. I den forbindelse ble arkeolog Thea Sørensen engasjert for å utarbeide en oversikt over hva som finnes av kjente kulturminner i Femundsmarka nasjonalpark. Oppdraget omfatter en kartlegging både automatisk fredede kulturminner, samiske kulturminner og nyere tids kulturminner innenfor nasjonalparkens grenser, samt vurdere hvorvidt kulturminnene har behov for ekstra beskyttelse eller egner seg til bruk i formidlingssammenheng. Kartleggingen skulle baseres på databaser og tilgjengelig litteratur, uten feltarbeid og befarings av kulturminner. Kartleggingen ble gjennomført i perioden 12.12.2016 – 26.01.2017. Liste over informanter, samt litteratur og nettkilder som er gjennomgått ligger som vedlegg til rapporten.

2. Områdets topografi

Femundsmarka nasjonalpark omfatter totalt et område på 650 km² som strekker seg fra svenskegrensen i øst mot Femunden og Feragen i vest, fra Stor-Vigelen (1561 m.o.h.) i nord og ned mot fylkesvei 221 fra Elgå og til Sverige. Landskapet er preget av dødislandskap med blokkmark, glissen, lavrik furuskog og avrundede snaue fjellrygger i sør og lengst i nord. Store og små vassdrag skjærer tvers igjennom nasjonalparken fra øst mot vest. De største, Røa og Mugga gir grunnlag for skogvokste dalstrøk hvor utallige små sjøer og tjern og våtmark gir grobunn for en rikere, mer gjestmild vegetasjon.

3. Automatisk fredede kulturminner

I følge Kulturminnelovens § 4 er alle kulturminner eldre enn år 1537 automatisk fredet. Det samme gjelder samiske kulturminner eldre enn 100 år og bygninger eldre enn 1650. Tiltak som berører automatisk fredede kulturminner skal alltid utføres i samarbeid med ansvarlig forvaltningsmyndighet, Sametinget eller fylkeskommune.

Følgende automatisk fredede kulturminner er registrert innenfor Femundsmarka nasjonalpark i Riksantikvarens kulturminnedatabase, Askeladden:

Tabell 1. Automatisk fredede kulturminner som er registrert i Askeladden.

Askeladden ID	Stedsnavn	Art
ID 20014	Omkring Røosen	Steinalderlokalitet
ID 69058	Omkring Røosen	Steinalderlokalitet
ID 49603	Omkring Røosen	Steinalderlokalitet
ID 75679	Omkring Røosen	Steinalderlokalitet
ID 30027	Omkring Røosen	Steinalderlokalitet
ID 78183	Omkring Røosen	Steinalderlokalitet
ID 75678	Omkring Røosen	Steinalderlokalitet
ID 78182	Omkring Røosen	Steinalderlokalitet
ID 69059	Omkring Røosen	Steinalderlokalitet
ID 49607	Røa/Røsanden	Steinalderlokalitet
ID 78181	Omkring Røosen	Steinalderlokalitet
ID 49608	Røa/Røsanden	Steinalderlokalitet
ID 69060	Omkring Røosen	Steinalderlokalitet
ID 49606	Røa/Røsanden	Steinalderlokalitet
ID 75680	Omkring Røosen	Steinalderlokalitet
ID 49605	Røa/Røsanden	Steinalderlokalitet
ID 49604	Røa/Røsanden	Steinalderlokalitet
ID 78184	Omkring Røosen	Steinalderlokalitet
ID 41380	Nedre Roasten	Steinalderlokalitet
ID 31354	Øvre Roasten	Steinalderlokalitet
ID 130501	Syløyen	Kaldkilde/Gaaltje
ID130504	Valdalen	Gravminne/Offerplass/Gaelmie
ID 130505	Valdalen	Boerne/melkegrøp?

Det er gjort få systematiske registreringer innenfor nasjonalparken og man må regne med at det finnes langt flere automatisk fredede kulturminner her enn de vi kjenner til i dag. Askeladden har dessuten store mangler i forhold til antallet kjente automatiske kulturminner innenfor nasjonalparken. Det er for eksempel to store fangstanlegg i nasjonalparken som ikke ligger inne i databasen (se punkt 3.2).

Periode	Fra	Til
Eldre Steinalder	10000	4000 f. Kr.
Yngre Steinalder	4000	1800 f. Kr.
Eldre Bronsealder	1800	1000 f. Kr.
Yngre Bronsealder	1000	500 f. Kr.
Eldre Jernalder	500 f. Kr.	570 e. Kr.
Yngre Jernalder	570 e. Kr.	1050 e. Kr.
Middelalder	1050 e. Kr.	1537 e. Kr.
Nyere tid	1537 e. Kr.	Nå

Tabell 2. Periodeinndeling

3.1. Steinalderlokaliteter på Røsanden/Utløpet av Røosen

I forbindelse med vassdragsundersøkelsene på midten av 1960 og 1970-tallet ble det gjort arkeologiske registreringer langs bredden av Femunden og Feragen. Det er til sammen registrert over 150 steinalderlokaliteter i området. I underkant av 20 steinalderlokaliteter ble funnet langs Røsanden og utløpet av Røosen. Lokalitetene representerer de tidligste sporene etter mennesker i Femundsmarka. De ligger på sandstrender eller på grusterrasser ved gode fiskeplasser eller i nærheten av godt jaktterreng, og har tilhørt jakt- og fiske-baserte grupper med sesongbasert tilhold i området. De fleste lokalitetene er små og består av opp mot et 10-talls avslag. Lokalitetene ID 75680 Røa og ID 49608 Røsanden IX skiller seg ut i omfang. Her ble det funnet mer komplekse leirplasser med mange tusen avslag, samt skinnskrapere, eggredskaper og spisser. De overflateretusjerte kvartsittspissene er karakteristiske for lokalitetene rundt Femunden. De dateres til perioden yngre steinalder – eldre jernalder (4000 f. Kr. – 500 e. Kr). På fem av lokalitetene langs Røsanden ble det funnet kvartsitt som er hentet fra bruddet i Femundsåsen som ble oppdaget i 2009.

Figur Spisser fra Røsanden IX. Foto: Kulturhistorisk museum 3.

Figur 2. Røsanden XI under utgraving. Foto: Kulturhistorisk museum. Spisser fra Røsanden IX

I tillegg til lokalitetene ved Røsanden er det registrert to steinalderlokaliteter ved henholdsvis nordenden av Nedre Roasten og sørenden av Øvre Roasten.

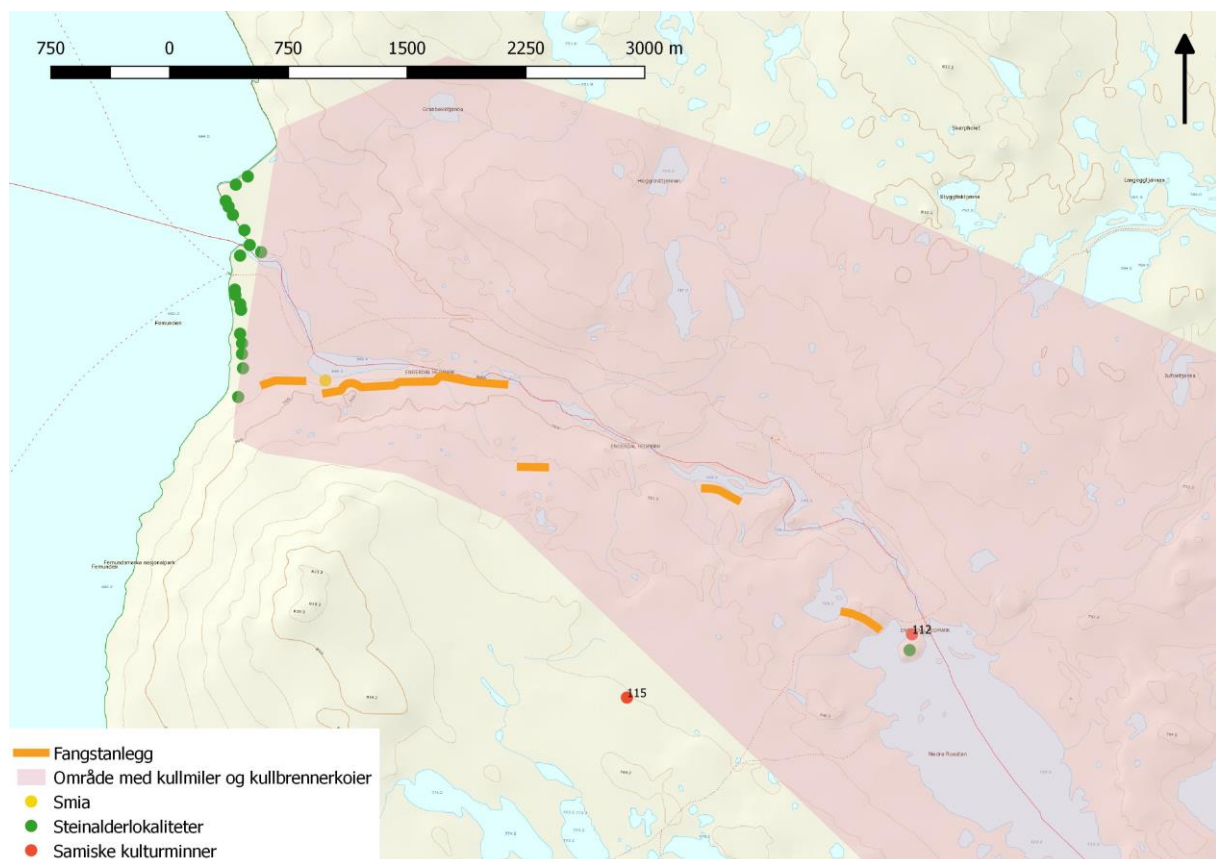
Steinalderfunnene rundt Femunden, med den spesielle råstoffbruken sammenliknet med mer kystnære strøk, utgjør en unik kilde til kunnskap om fortiden i innlandsfjellene. Til nå er det bare utført få og små undersøkelser av dette materialet. Materialet fra kvartsittbruddet i Femundsåsen gir området et stort potensiale for

forskning og formidling av livet i en steinbrukende kultur, slik som forflytning og bevegelse i fjellområdene, hvilke ressurser som er blitt utnyttet og utvikling over tid.

Sårbarhet/Formidling

På mange av steinalderlokalitetene ligger avlagsmaterialet fremme i dagen. Dette gjør lokalitetene svært utsatt for slitasje ved vær, vind og menneskelig aktivitet. Noen steder er lokalitetene kontinuerlig utsatt for bølger og vind. Det som ligger igjen i dag er sannsynligvis rester etter større lokaliteter som er ødelagt som følge av dette.

- Ofte er beliggenheten sammenfallende med dagens leir- og rasteplasser. I slike tilfeller er de utsatt for plukking fra besøkende. Det anbefales derfor å utelate opplysninger om nøyaktig beliggenhet for lokalitetene i formidlingen. Formidlingen kan sentreres til nasjonalparkens innfallsporner og holdes på et overordnet geografisk nivå.
- Ildsteder kan skade lokalitetene. Der hvor steinalderlokalitetene ligger i umiddelbar nærhet til dagens leirplasser, kan det lønne seg å etablere faste ildsteder på plasser utenfor lokalitetene for å lede aktiviteten vekk fra lokalitetene.
- For å avklare sårbarhet for de antatt mest utsatte lokalitetene, anbefales en befaring.

Figur 4. Kart over steinalderlokalitetene langs Røsandene og fangstanlegget langs Røa.

3.2. Fangstanlegg

En *fangstgrop* eller en *dyregrav* er en grop gravd i bakken, opprinnelig beregnet på fangst av elg eller rein. I fjellregionen er det registrert tusenvis av fangstgroper for elg og rein. Gropene varierer i form og størrelse. De kan forekomme som enslige groper, men ligger som regel i grupper eller i lange rekker fra et par groper opptil flere hundre. Alderen på gropene varierer fra yngre steinalder til middelalder og nyere tid, men de fleste stammer nok fra jernalderen (500 f. Kr. – 1050 e. Kr.). Det lå store verdier i jaktproduktene. Varer av skinn og horn inngikk i handelsnettverk med forbindelser til Sør-Skandinavia og videre sørover. Fangstanleggene i Femundsmarka Nasjonalpark er ikke lagt inn i Askeladden. De er derfor tegnet på kart etter henholdsvis Bolstad 1980 fig. 8 s.21 og Barth 1994: fig. 12, s. 131)

3.2.1. Fangstanlegget langs Røa

Langs den sørlige bredden av Røa ligger et fangstanlegg bestående av et 50-talls fangstgroper i et belte fra Femunden inn til Nedre Roasten. Fangstanlegget strekker seg over nesten 4 kilometer. Det er ikke registrert i Askeladden, så kartleggingen er kun omtrentlig. Kullprøver fra to av gropene er datert. Gropa som ligger nærmest Femunden er datert til eldre jernalder, mens en annen er datert til yngre romertid. Retningen på gropene antyder at de har vært beregnet på villreinstrekk i retning nord-sør.

Sårbarhet/Formidling:

- Fangstanlegget er ikke registrert i Askeladden. Det er nødvendig med en kontrollregistrering/kartfesting av anlegget slik at det kan legges inn i Askeladden, og for å sikre en forutsigbar forvaltning av anlegget.
- Fangstanlegget går delvis parallelt med stien langs Røa øst for Starrhåen og stien krysser fangstgroprekka mellom Svarttjønna og Nedre Roasten. Dette er utsatte punkter. Hvis aktivitet langs stien berører kulturminnene kan det vurderes å sette opp informasjonsskilt.
- Formidlingsmessig er det samme punktet mellom Svarttjønna og Nedre Roasten godt egnet. Det illustrerer godt hvordan tjernene ble brukt som naturlige hinder i fangsten.

3.2.2. Fangstanlegget langs Mugga

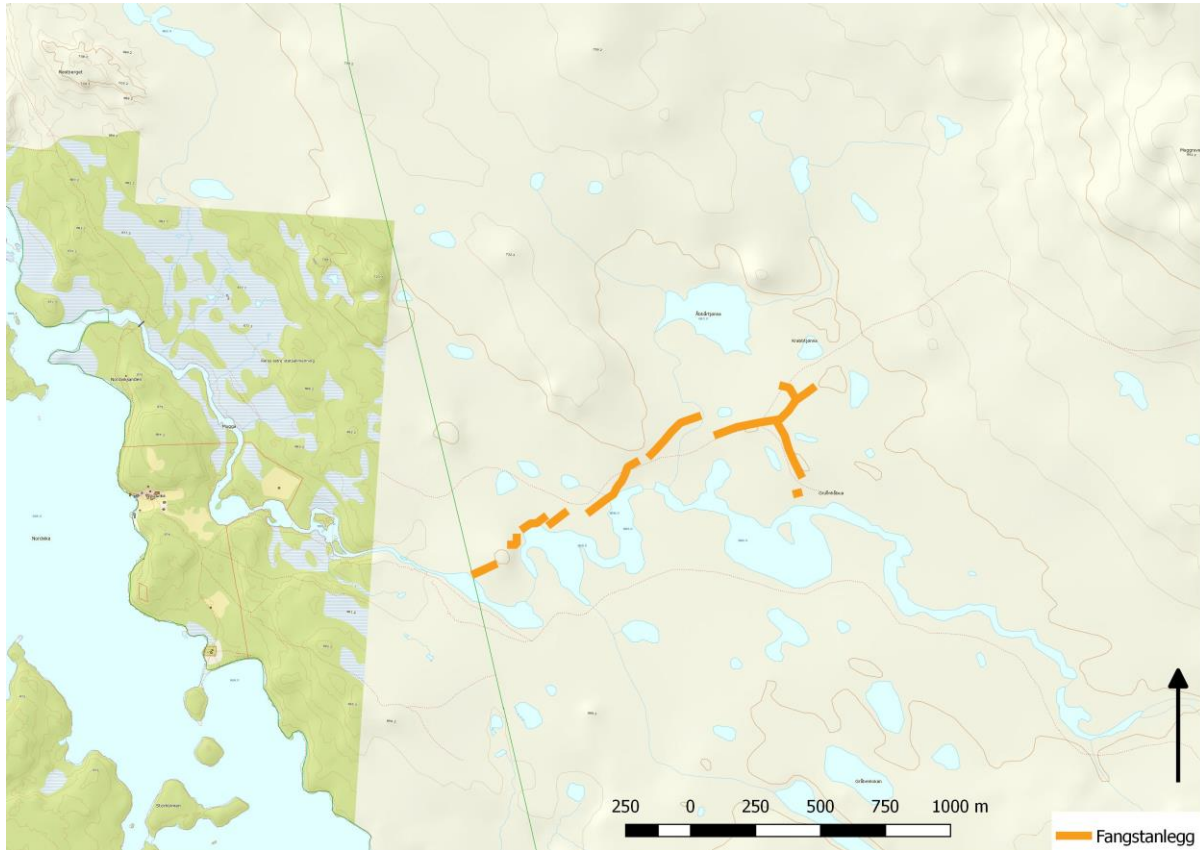
Et fangstanlegg med 52 groper følger Mugga fra Nordvika nordøstover mot Grunnhåen og Krabbtjønna. En grop ble undersøkt av Ørnulf Vorren 1950-tallet. Gropa ved siden av ble senere undersøkt av Edvard Barth. Den gav dateringer til henholdsvis middelalder og yngre steinalder. Anlegget har gitt navn til en type fangstgrop, «Mugga-typen» med lokk og fallåpning for elgen. Åpningen ble dekket til med kvist og lyng, og var såpass liten at elgen var fanget når den først datt nedi.

Sårbarhet/Formidling:

- Fangstanlegget er ikke registrert i Askeladden. Det er nødvendig med en kontrollregistrering/kartfesting av anlegget slik at det kan legges inn i Askeladden, og for å sikre en forutsigbar forvaltning av anlegget.
- Anlegget går delvis parallelt med stien mellom Nordvika og Muggsjølia og Grunnhåua. Stien krysser fangstanlegget flere steder. Det er behov for en befaring av punktene der fangstgroprekka og stien krysser hverandre for å

kontrollere om noen fangstgroper berøres av aktivitet langs stien. Hvis dette er tilfelle kan det vurderes å sette opp informasjonsskilt om kulturminnene eller små justeringer av stien slik at ikke kulturminnene kommer til skade.

- Det at det er gjort undersøkelser av anlegget gjør at det foreligger interessant materiale til et evt. Informasjonsskilt.

4. Samiske kulturminner

Samisk virksomhet i Femundsmarka har tradisjoner langt tilbake i tid. Tamreinholdet er belagt i skriftlige kilder fra 1600-tallet og framover. I følge erklæringer i Lappekommisjonen av 1889 skal Rik-Nils og Rik-Jonas ha hatt beitedyr på østsiden av Femunden frem til begynnelsen av 1800-tallet. På 1800-tallet kom familiene Blankås og Renberg, deriblant Pål Zakrison til området fra svensk side. Lars Holm (1840-1911) ble gift med en av døtrene til Pål Zakrison og drev reindrif sammen med Zakrisonfamilien og flyttet mellom sommerbeiter Norge og vinterbeiter i Sverige. Han flyttet mellom beiter ved Sorkvola-Storbekkvola, Småsjøvolla, Bergsetkallen, Syløyan og Svukuriset. Daniel Mortensson (1860-1924) kom flyttende til Elgå fra Meråker i 1900 og giftet seg for andre gang med Ellen Anna Duorra. Etter noen år kjøpte de gården Svukuriset og drev både som bønder og reineiere frem til de flyttet til Røros i 1917. Daniel Mortensson var dypt engasjert i samepolitiske spørsmål blant annet gjennom utgivelsen av avisen «Waren Sardne», som en av mennene bak Søndre Trondhjems Amts Lappeforening og som medlem i Engerdal kommunestyre.

På grunn av mangel på skriftlige kilder er de arkeologiske kildene særlig betydningsfulle. De viser tilstedeværelse av samene som brukere av sine tradisjonelle områder. I perioden 1982-1989 ble det gjennomført et registreringsprosjekt for samiske kulturminner i regi av konservator for Trysil-Engerdalregionen. Det ble gjort en rekke funn av bosetningsspor og innretninger for reindrift i området, også innenfor Femundsmarka nasjonalpark. Blant annet ble det registrert gammetufter, teltboplasser, oppbevaringssteder som bur, melkegroper og kjøttgjemmer, gravminner og helligsteder. Kulturminnene konsentrerer seg i de nordvest – sørøst- gående elvedalene som går fra Femunden mot svenskegrensen. Den nordligste delen av nasjonalparken har antakelig blitt brukt kun til vinterbeite og her er det gjort svært få funn. Kun noen få av kulturminnene er undersøkt ved utgraving. Leif Pareli gjennomførte undersøkelser av enkelte gammetufter ved Syløyen på 1980-tallet (nr. 160).

Noen av de samiske kulturminnene er eldre enn 100 år og dermed automatisk fredet, mens andre ifølge informanter stammer fra 1920-40-tallet. Det følgende er samiske kulturminner som er registrert i Samien Sijtes database. I tillegg er tre samiske kulturminner listet opp i tabellen fra Askeladden på side 4.

Tabell 3. Samiske kulturminner i Femundsmarka nasjonalpark. Nummereringen overensstemmer med kartet på side 13

Løpenr. Samien Sijte	Lokalitetsnavn	Kulturminnetype
70	Blankåshammaren	Aernie/Ildsted
99	Blankåsbekken	Fangstgrop
98	Søndre Olåabekken	Slaamemegåetie/ Gammetuft
123	"Gammelkoian", Syløyen/Grøvla	Gåetiesijie
124	"Gammelkoian", Syløyen/Grøvla	Gåetiesijie
143	"Gammelkoian", Syløyen/Grøvla	Gåetiesijie
144	"Gammelkoian", Syløyen/Grøvla	2 Gåetiesijie
145	"Gammelkoian", Syløyen/Grøvla	Gåetiesijie
146	"Gammelkoian", Syløyen/Grøvla	Oppbevaringssted, jordkjeller
160	"Gammelkoian", Syløyen/Grøvla	Samleplass for rein, Giedtie-aevjie
140	Forborgtjørnan	3 stk. giedtie-aevjieh, Samleplass for rein
141	Forborgtjørnan	Giedtie-aevjie/Samleplass for rein
142	Vestre Forborgtjørnan	2 stk. Giedtie-aevjieh/Samleplass for rein
69	Sandtjørnvola	Slaameme-gåetie/Gammetuft
154	Revlingsjøene	Grop
155	Revlingsjøene	Giedtie-aevjie/Samleplass for rein
129	Stortjørna	Gåetiesijie /Gammetuft
128	Stortjørna	Gåetiesijie /Gammetuft
127	Stortjørna	Gåetiesijie /Gammetuft
126	Stortjørna	Slaamemegåetie/Gammetuft
3169	Stortjørna	
157	Storsteindalen	Grop
159	Storsteindalen	Gåetiesijie /Samleplass for rein
85	Syløyen	Gåetiesijie /Gammetuft
86	Syløyen	Gåetiesijie /Gammetuft
87	Syløyen	Gåetiesijie /Gammetuft
88	Syløyen	Oppbevaringssted

89	Syløyen	Arnie/Ildsted
90	Syløyen	Mulig Gåetiesijie Gammetuft
91	Syløyen	Oppbevaringssted
96	Syløyen	Gåetiesijie /Gammetuft
3161	Syløyen	"Annet"
3160	Syløyen	"Annet"
92	Syløyen	Giedtie-aevjie/Samlingsplass for rein
94	Syløyen	Mulig Gåetiesijie /Gammetuft
95	Syløyen	Gåetiesijie Gammetuft
132	Syløyen	Gåetiesijie /Gammetuft
134	Syløyen	Mulig Gåetiesijie /Gammetuft
133	Syløyen	Giedtie-aevjie/Samlingsplass for rein
139	Syløyen	Giedtie-aevjie/Samlingsplass for rein
135	Syløyen	Mulig Gåetiesijie /Gammetuft
136	Syløyen	Grop
137	Syløyen	Gåetiesijie /Gammetuft
125	Syløyen	Oppbevaringssted
147	Syløyen	Giedtie-aevjie/Samlingsplass for rein
138	Syløyen	Gåetiesijie /Gammetuft
104	Svukuriset	Gåetiesijie /Gammetuft
100	Svukuriset	Giedtie-aevjie/Samlingsplass for rein
101	Rønsjøen	Hytte
102	Rønsjøen	Gåetiesijie /Gammetuft
118	Grøtdalen	Gåetiesijie /Gammetuft
148	Lars Holm-vika	Slaamemegåetie/Gammetuft
149	Stormyrtjørna	Gåetiesijie /Gammetuft
150	Finnvolla	Mulig Gåetiesijie /Gammetuft
151	Finnvolla	Mulig Gåetiesijie /Gammetuft
152	Finnvolla	Mulig Gåetiesijie /Gammetuft
108	Abbortjønnna	Gåetiesijie /Gammetuft
109	Abbortjønnna	Slaamemegåetie/Gammetuft
110	Storfiskjtjørnan	Gåetiesijie /Gammetuft
111	Storfiskjtjørnan	Gåetiesijie /Gammetuft
107	Vassviktjønnna	Hustuft
106	Røvoltjørnan	Grop
113	Røvoltjørnan	Røys
114	Røvoltjørnan	Røys
112	Nedre Roasten	Slaamemegåetie/Gammetuft
115	Røvoltjørnan	"Annet"
2049	Ljøsnådalen	Mulig bosetningsområde
2084	Stortjørn	Gåetiesijie /Gammetuft
2088	Ljøsnådalen	Gåetiesijie /Gammetuft
2083	Abborloken	Grop
1177	Vigelskaftet	Mulig bosetningsområde

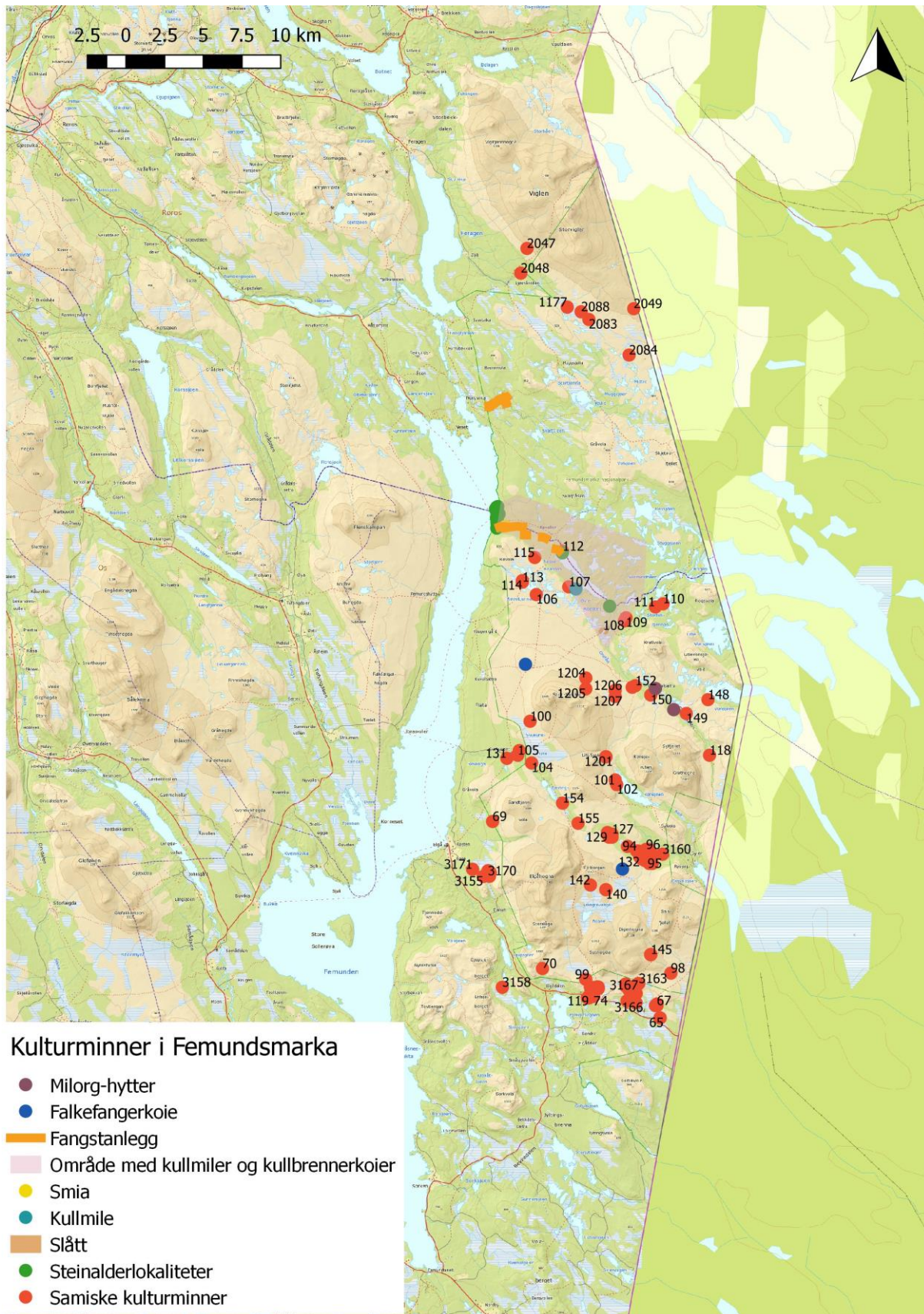
Figur 5. Gammetuft på Daniel Mortenssons boplass ved Kjerran. Foto: Harald Bugge Midthjell.

Sårbarhet/Formidling

Innenfor tradisjonell, samisk byggeskikk ble det kun brukt naturlige, nedbrytbare materialer og det har vært en utbredt holdning i samiske samfunn om at rester etter for eksempel boligammer skal gro igjen og gå tilbake til naturen. Passivt vern er også den normale fremgangsmåten innenfor samisk kulturminnevern.

- De fleste kulturminnene er unøyaktig kartfestet. Det er behov for en kontrollregistrering av de samiske kulturminnene.
- Kulturminnene kan være vanskelige å legge merke til, noe som gjør dem sårbare for slitasje fordi besøkende ikke vet at det dreier seg om kulturminner.
- Det kan være hensiktsmessig å merke samiske kulturminner der hvor kulturminnene ligger i umiddelbar nærhet til dagens stier og populære leirplasser. For å avklare hvor dette er nødvendig trengs befaringer av kulturminnene. Befaringer bør skje i samråd med kulturminnevernmyndighetene.
- På grunnlag av kartmateriale og opplysninger i Fjellheim (1999:246-247) kan det se ut til at gammetuftene nr. 110 og 111 som ligger i nærhet av turstien forbi Storfisktjørnan er utsatt for slitasje fra besøkende som raster på stedet. Disse burde i tilfelle vurderes merket.

- Kulturminner som skal formidles bør være tydelige og lettfattelige for besøkende. Det er vanskelig å si noe om hvilke av de samiske kulturminnene som er egnet for formidling uten å befare kulturminnene. Noen av de mest interessante kulturminnene er de vi har mest kunnskap omkring og som kan knyttes til historiske kilder. I følge informanter i Fjellheim 1999 kan nr. 69, 112, 116, 117, 149 og 148 ha tilknytning til Lars Holm er, mens Nr. 85, 86, 140, 116 har tilknytning til Daniel Mortensson. Men det kan være like hensiktsmessig å legge formidlingen av historien omkring disse utenfor nasjonalparken.
- Det pågår et prosjekt for å rekonstruere Vinterboplassen etter Daniel Mortenssons familie ved Kjerran, sør for Femundsmarka nasjonalpark i regi av Svahken sijte i samarbeid med Engerdal kommune, Anno museum, Sametinget og Hedmark fylkeskommune. En gamle herfra er tidligere revet og satt opp igjen på Sverresborg museum i Trondheim. Dette kan kanskje fungere som en innfallspurt for formidling av samiske kulturminner også innenfor nasjonalparken.

5. Nyere tids kulturminner

Det er svært mange kulturminner fra nyere tid i Femundsmarka nasjonalpark, både samiske kulturminner, kulturminner relatert til tømmerdrift- og fløtning, setre, jakt- og fiskebuer, løer, slåttemarkar og spor etter kobberverkets virksomhet. Men med unntak av de samiske kulturminnene er registreringen av nyere tids kulturminner innenfor nasjonalparken mangelfull. Eksempelvis er eldre bygninger ikke oppført i SEFRAK-registeret. Å lage en fullstendig oversikt over nyere tids kulturminner på dette grunnlaget blir en for omfattende oppgave innenfor rammen av dette oppdraget. Her blir det derfor gjort et forsøk på å trekke frem viktige kulturminner innenfor kulturhistoriske temaer som anses som spesielt verdifulle på grunn av sin egenart, samt historisk og lokalhistorisk tilknytning. Når det gjelder stående bygg ble det gjort en gjennomgang av buer og bygninger i den nordlige delen av nasjonalparken i regi av Røros Museum- og historielag som resulterte i utgivelsen «Buer i Femundsmarka» utgitt i 2002 (se litteraturliste). Dette bør følges opp med en systematisk kartfesting, fotodokumentasjon og tilstandsvurdering av de kulturhistorisk mest interessante bygningene og øvrige kulturminner. Ca. 20 buer i Statskogs eie har blitt beskrevet og vurdert av NIKU i forbindelse med pågående verneplanarbeid. Disse er ikke vektlagt i denne rapporten.

Nyere tids kulturminner som ikke er vedtaksfredet eller vernet gjennom plan- og bygningsloven er uten formelt vern. Dette gjør dem sårbare for endring. Spesielt er stående bygninger sårbare i forhold til modernisering og tilpasning til dagens komfortkrav. En del buer og hytter er i privat eie. Det er derfor viktig med et samarbeid mellom private eiere/interesser og offentlige myndigheter, når det er snakk om bevaring av nyere tids kulturminner.

5.1. Falkefangst

Jakt med falk på fugl har lange tradisjoner blant konger og stormenn på det europeiske kontinentet. Historiske kilder forteller om falkefangst i den norske fjellheimen helt tilbake til 900-tallet, men mest omfattende var falkefangsten omkring 1600. Jakten ble utført med dresserte falker som ble fanget i fjelltraktene, blant annet i Femundsfjella. Både på vestsiden av Femunden og nordvest for toppen på Stor-Svuku er det høyder som kalles Falkfangerhøgda. Carl von Linné, som reiste igjennom Femundsmarka på vei til Røros i 1734 beskriver et besøk hos nederlandske falkefangere i en leir øst for Elghogna. Edvard Barth har senere gjort funn av hyttetuffer etter falkefangerne både på Falkfangerhøgda ved Stor-Svuku og på en høyde ved Forborgen øst for Elghogna etter Linnés beskrivelser. Hyttetuftene er omkring 3–4 m i diameter og fremstår som lave, ringformede vuller av jord og stein. Tufta ved Falkfangerhøgda ble utgravd i 1973 og det er gjort mindre undersøkelser i den ved Forborgen. Inne i tuftene kan det fremdeles ligge rester fra fangernes virksomhet. I følge bygdeboka for Engerdal skal det ha vært falkefangerhytter andre steder i fjella her.

Sårbarhet/Formidling

- Det er nødvendig med kontrollregistrering/kartfesting av tuftene. Tufter etter Falkefangere er relativt sjeldne og utforskede kulturminner som forteller om

en forgangen jakttradisjon og om fortidige, internasjonale handelsnettverk med røtter langt inn i den norske fjellheimen. Det er svært viktig at tuftene blir bevart som kilde til kunnskap om den gamle tradisjonen og som gjenstand for formidling til besøkende i nasjonalparken.

- Selv om tufta ved Forborggen også er funnet på bakgrunn av Linnés beskrivelser, er ikke tufta tilstrekkelig undersøkt og det er en teoretisk mulighet at de eldre enn 1537 og inngår i kategorien automatisk fredede kulturminner. Bare ved arkeologiske undersøkelser og C14-dateringer kan vi få bekreftet eller avkreftet dette. Dette gjør at tufta er sårbar for inngrep fra nysgjerrige besøkende. Det er derfor å foretrekke at formidlingen holdes til tufta på Svukuriset.
- Linnés beretninger om falkefangst i Femundsmarka er svært detaljerte og utgjør et godt utgangspunkt for formidlingen.

5.2. Kulturminner med forbindelse til Røros kobberverk

Kobberverkets virksomhet i Femundsmarka startet med etableringen av Femundshytten på vestsiden av sjøen i 1743. Først i 1752 fikk Verket tillatelse til å utnytte skogen på østsiden av Femunden. Virksomheten var først og fremst knyttet til kullvedhogst og kullbrenning, men også kulturminner knyttet til setring, slått, jakt og fiske kan indirekte knyttes til kobberverket.

5.2.1. "Smia"

På sørsiden av Starrhåa ligger en stenmurt tuft på ca. 5,5x4,2 m, samt grunnmuren til enda et hus (6,25x5,25 m). I bygdebok for Engerdal (1966) spekuleres det i at bygningene ble bygd av Røros Kopperverk i forbindelse med grensetvisten med Sverige på midten av 1700-tallet. Den ene tufta skal senere ha blitt brukt som smie. Kunnskapen om "Smia" og hvilken funksjon bygningen har hatt er mangelfull.

5.2.2. Kullmiler og kullbrennertufter

Smelteprosessen var helt avhengig av trekull. Til å begynne med ble profesjonelle kullbrennere hentet inn fra Tyskland. Etter hvert spredte kunnskapen seg til bøndene og kullbrenning sto frem som en viktig tilleggsnæring som det finnes utallige spor etter rundt omkring i Femundsmarka. Spesielt mange er det i områdene rundt Røa-vassdraget.

Den såkalte reismila var mest brukt. Lunt, tørt og flatt eller lett hellende terreng egnet seg godt for å reise ei mile. Dette foregikk ved at en stokk slått ned i bakken og støttet opp. Deretter ble det reist stokker nesten loddrett fra midtstokken og ut mot en rund grøft som omsluttet mila. Mila ble dekt av et lag granbar og til slutt med et lag med jord/torv. En kanal langs midtstokken ble brukt til opptenning og avtrekk. I dag fremstår kullmilene som sirkulære voller med et søkk i midten eller som en rund forhøyning i terrenget. Stikk med jordbor gir ofte store mengder kull og sotholdig jord. Rett i nærheten finner en ofte en rund hustuft som er rester etter kullbrennerkoia hvor kullbrenneren holdt hus i de ukene da mila brant. På sørsiden av Vassviktjønnna ved Roasten er det bevart en kullmile som aldri ble brent. Det ble bygd tak over mila i 1975, etter en henvendelse fra Norsk skogbruksmuseum.

Figur 6. Ubrent kullmile med overbygg. Foto: Ole Vangen.

Sårbarhet og Formidling

- Kullmiler og kullmiletufter er en tallrik kulturminnegruppe i fjellregionen. Kulturminnene er viktige fordi de illustrerer omfanget av Røros kobberverks virksomhet. Kullmiler og kullbrennertufter har ikke noe formelt vern og det er heller ikke foretatt noen registrering av slike kulturminner i dette området. I de senere årene har det blitt gjort en betydelig lokal innsats for å registrere denne typen kulturminner for eksempel i Alvdal og i Tyllidalen. Det kan vurderes å gjennomføre slike registreringer i Femundsmarka for å kartlegge omfanget.
- Kullmiler som fortsatt står ubrent er unikt. Kullmila ved Vassviktjønnna bør bevares. En befaring av mila for å undersøke tilstanden og tilstanden på overbygget anbefales. Mila er et godt utgangspunkt for formidling av kullbrennertradisjonen. Et informasjonsskilt som beskriver konstruksjonen og arbeidet rundt kullbrenningen og forklarer kullbotnene som ligger i nærheten vil bedre opplevelsen av kulturminnet.
- Stien fra Røsanden til Røvollen går over en kullbotn med tilhørende koie som er spesielt godt synlig. Dette er også et sted som egner seg til formidling.

5.3. Fløtningsminner

Fra 1950 drev Statens Skoger fløtning av svilletømmer ned Røa-vassdraget til Femund og videre til sagbruket i Gjøsvika. Brakker og buer etter tømmerdrifta har blitt beskrevet og vurdert av NIKU i forbindelse med pågående arbeid med

landsverneplan. Fløterbuer er derfor ikke vektlagt i denne rapporten. Fløterbua ved Roasten og Furubakken er foreslått fredet i landsverneplan for statens skogers eiendom.

Formidling/Sårbarhet

- Registreringsarbeidet bør følges opp med en systematisk registrering av andre typer kulturminner forbundet med fløtningen, for å få et helhetlig bilde av fløtningshistorien og infrastrukturen rundt de fredede anleggene.
- Fredningen gjør buene ved Roasten og Furubakken til naturlige formidlingspunkter, enten ved informasjonsskilt eller brosjyrer inne i buene.

5.4. Jordbruks-, jakt- og fiskerelaterte kulturminner

I tilknytning til smeltehytta vokste det frem et lite samfunn rundt Femundshytten som i tillegg til skogsarbeid, malm- og kølkjøring livnærte seg av små gardsbruk, jakt og fiske. På det meste var det 11 små gårder rundt Femund Hytte, men etter at smeltehytta ble flyttet til Drevsjø på begynnelsen av 1800-tallet, var det bare tre gardsbruk igjen. Disse hadde setre på østsiden av sjøen, hvorav to etter hvert ble helårsgarder. Både Femundshytten, Jonasvollen, Haugen, Langen og Sylen hadde utmarksslått i Femundsmarka med tilhørende løer, slåtdebuer og jakt- og fiskebuer. Spor etter skogsdrift og setring med utgangspunkt i virksomheten ved Femundshytten finnes spredt rundt i store deler av Femundsmarka.

5.4.1. Utmarksslått

Heggrøsta

Heggrøsta var tidligere utmarksslått under Søndre Langen og er et av de mest frodige områdene i nasjonalparken. Her står ei løe som ble restaurert på 1980-tallet. På 1960-tallet ble det plantet gran her som senere er hogd ned for å sikre det biologiske mangfoldet. Utmarksslått er et kulturminne som er sårbart i forhold til gjengroing. Det kreves regelmessig vegetasjonsskjøtsel for å holde vegetasjonen nede. Oppsyn i forhold til oppveksten av nye granplanter er også nødvendig. Heggrøstas beliggenhet langs stien fra Røsanden til Røvollen er et godt utgangspunkt for formidling av utmarksslåttene i Femundsmarka. Heggrøsta er ikke avmerket på kartet.

Buene ved Øvre Roasten og Krokåthåen

Femundshytten hadde flere utmarksslåtter i Femundsmarka. Slåttene ble etablert på 1700-tallet mens smeltehytta fremdeles var i drift. Ved slåttemarka ved Øvre Roasten står det to buer som i følge Klas Femundshytten (pers. Med Tommy Berndtsen) ble oppført på slutten av 1800-tallet/begynnelsen av 1900-tallet. Disse har i lang tid fungert som jakt- og fiskebuer og selve høyløa som var plassert nord for sjøen er revet. Den historiske tilknytningen til Femundshytten som en del av verdensarven gjør stedet verdifullt, men det er lite igjen som forteller historien om utmarksslåttene.

Til Femundshytten hørte også slåttemarka ved Krokåthåen. På østsiden av håen står det igjen en gammel høyløe, "Krokåtløa", som i dag brukes til utleie. Løa ble oppført på 1700-tallet. På slutten av 1700-tallet ble det også reist ei ljørbu på vestsiden av håen. Denne ble brukt til overnatting under slåtten og som jakt- og fiskebu. Dette miljøet er relativt intakt. Selv Krokåtbua er restaurert innvendig er bygningene godt

bevart utvendig. Mye av slåttemarka er igjengrodd, men på myrene kan en fremdeles se rester etter hersestaur marka på vestsiden av sjøen. Det er viktig at dette blir tatt vare på.

Sårbarhet/Formidling

Det er behov for en tilstandsvurdering og fotodokumentasjon av buene.

Figur 7. Krokåthåløa. Foto hentet fra nettsiden www.Femundshytten.no

5.5. Storhans

Muspelheim

En enkel koie satt opp av legenden og eneboeren Stor-Hans (Hans Hansson) omkring 1921. Stor-Hans var født i Sverige i 1870 og levde av skogsarbeid og senere tilfeldig arbeid, jakt og fiske fra han kom til Femundsmarka i 1908 til han døde i 1948. I bua Muspelheim 500 m nordøst for Røset bodde han når han ventet på båter og under vårfisaket. Bua var liten og bestod av klovninger satt sammen i en kjegleform, dekt med torv. Både Stor-Hans og bua er omtalt av Mikkjel Fønhus i "Rein og Varg" i 1923 (Dille et al 2002).

Sårbarhet/Formidling

Det går mange historier om Stor-Hans og det finnes mange kulturminner i Femundsmarka som kan knyttes til han på en eller annen måte. Svært mange av buene i Femundsmarka har hatt besøk av Stor-Hans. Av disse står Muspelheim i en særstilling fordi det var en bu som Stor-Hans bygde til seg selv, den var spartansk og enkel og det stedet hvor tilreisende møtte Stor-Hans. Kulturminnet har stor lokal verdi og kan vurderes skiltet.

5.6. Krigsminner

Under andre verdenskrig ble stiene i Femundsmarka brukt som transportrute for militært utstyr, radioer og matvarer mellom Norge og Sverige. Milorg la beslag på

flere hytter og fiskebuer i Grøtåalen. Til å begynne med holdt de seg til Mellumhytta som lå nærmest svenskegrensen, men ettersom virksomheten vokste tok de i bruk Gjessinghytta og Grøtådalsetra. Området fikk navnet Venus. Mellumhytta er i dag revet, men Gjessinghytta og Grøtådalsetra står fortsatt. På det meste var 15 milorgmenn stasjonert her. Det skal også være bevart kontainere etter flyslipp i Grøtådalen ved Øvre Roasten og ved Krokåthåen (Midtdal 1995).

Sårbarhet/Formidling

Transportruta bør kartfestes. Hyttene kan være utsatt for modernisering, oppgradering. Det er behov for kartfesting og tilstandsvurdering av hyttene. Det er mange spennende historier fra Milorg virksomhet i Femundsmarka som er godt egnet til formidling. Grøtådalsetra er mye brukt utleie og er et egnet punkt for formidling.

Konklusjon

Det er svært mange interessante og viktige kulturminner i Femundsmarka nasjonalpark. Kulturminnene viser et mangfold av virksomheter som har foregått i nasjonalparken gjennom mange tusen år, og har et stort potensial for formidling. Området rundt Røavassdraget utmerker seg med en konsentrasjon av mange forskjellige kulturminner fra ulike perioder av historien. Her finnes det både steinalderlokaliteter, fangstboplasser, fløtningsminner, utmarksslått og samiske kulturminner. Dette området er også mye besøkt på grunn av innfallsporten med båthavna ved Røosen og turiststien opp mot DNT-hytta ved Røvollen. Dersom det er ønskelig å etablere et formidlingsopplegg/kultursti inne i nasjonalparken anbefales dette som utgangspunkt.

Svært mange av kulturminnene er dårlig kartfestet og mangler dokumentasjon. Dette gjelder fangstanleggene ved Røa-vassdraget og fangstanlegget ved Mugga, de samiske kulturminnene og kulturminner fra nyere tid. Uten nøyaktig kartfesting er grunnlaget for å utarbeide en helhetlig besøksstrategi, som også tar hensyn til kulturminnene i nasjonalparken mangelfullt, noe som gjør kulturminnene mer sårbare. Det anbefales derfor at det gjennomføres et mer omfattende prosjekt, hvor disse kulturminnene registreres systematisk i felt i samarbeid med kulturminnevernmyndighetene.

Vedlegg 1. Liste over gjennomgått litteratur

Amundsen, Hilde Rigmor 2011: *Mot de store kulturtradisjonene*. Endringsprosesser fra tidligneo-litikum til førromersk jernalder mellom Mjøsa og Femunden. Institutt for arkeologi, konservering og historie. Universitetet i Oslo 2011.

Barth, Edvard K. Og Sonja 1984: Falkefangertufter og falkefangst i Sør-Norge. I: Fossum, Tore: Årbok for norsk skogbruksmuseum nr. 10 1982-1984. S. 219-251.

Barth, Sonja 2006: Tufter etter falkefangst i Sør-Norge. I Engen, Arnfinn (red): Årbok for Gudbrandsdalen 2006. Dølaringen boklag 2006. S. 201-211.

Bergstøl, Jostein 2008: *Samer i Østerdalen? En studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i det nordøstre Hedmark*. Institutt for arkeologi, konservering og historie. Universitetet i Oslo.

Borgos, Gunnar et. al. 1972: Femundsmarka og Gutulia Nasjonalpark. *Norges Nasjonalparker 4*. Oslo.

Bø, Olav 1962: *Falcon catching in Norway: with emphasis on the post-reformation period*. Oslo: Universitetsforlaget.

Dille, Roar et. al. 1996: *Stor-Hans: Eneboeren i villmarka*. Røros museums- og historielag. Røros.

Dille, Roar et al. 2002: *Buer i Femundsmarka*. Røros museums- og historielag. Røros.

Fjellheim, Sverre 1999: *Samer i Rørostraktene*. S. Fjellheim Distribusjon: Saemien sjite. Snåsa.

Fløterinnretninger. Handlingsplan. Hedmark Fylkeskommune Del IV. Side 305 – 378. 0434 Engerdal kommune. Museumssenteret i Trysil/Engerdal 1993.

Forvaltningsplan for Femundsmarka Nasjonalpark og Femundslia og Langtjønna Landskapsvernområder. Fylkesmannen i Hedmark/Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Nasjonalparkstyret for Femundsmarka og Gutulia.

Hvattum, Harald (red.) 2010: *Bygdebok for Engerdal 1960-2005*. Bind V. Utgitt av Engerdal kommune 2010.

Høringsutkast til statskogs landsverneplan

<http://www.riksantikvaren.no/Aktuelt/Hoeringer-og-kunngjoeringer/Hoering-Fredning-av-kulturminner-i-Statskogs-landsverneplan>

for Johansen, Tom og Jäggi, Susanne 1998: *Femundsmarka – Naturfaglig og historisk bakgrunnsmateriale. Rapport nr. 14/98*. Fylkesmannen i Hedmark. Miljøvern avdelingen.

Lauritzen, Per Roger og Vangen, Ole 2007: Femundsmarka og Gutulia. *Norges Nasjonalparker*. Gyldendal norsk forlag. Oslo.

Løøv, Anders 1991: *Lappekommisjonen av 1889: Del 1: Erklæringer som private personer har avgitt for Lappekommisjonen om forholdene i nordre del av Hedmark, i Sør-Trøndelag og i Nord-Trøndelag sør for Stjørdalselva – Tevla*. Serie: Dovletje (trykt utg.) nr. 1. Saemien sijte. Snåsa.

Konservatoren for Trysil-Engerdalregionen 1989: Rapport: Registrering av samiske kulturminner i Engerdal 1982-85: med seksten fotografier. Engerdal.

Nasjonalparkstyret for Femundsmarka og Gutulia 2014: *Kulturminner*. Røros. **Ottar Andersen (red.) 1969:** *Bygdebok for Engerdal*. Bind III. Utgitt av Engerdal kommune. Elverum trykk.

Nyland, Astrid Johanne 2012: Rapport fra arkeologisk forskningsundersøkelse: ID 136741 - Femundsåsen kvartsittbrudd. Femundsåsen (Røros østre statsalmenning), gnr. 132, bnr. 307. Røros kommune, Sør-Trøndelag

Nyland, Astri Johanne 2016: *Humans in Motion and Places of Essence. Variations in rock procurement practices in Stone, Bronze and Early Iron Ages, in southern Norway. Phd thesis. Universitetet i Oslo. 2015.*

Midtdal, John 1995: Tufsingdalen i krigens dager 1940-1945. [Os i Østerdalen] : J. Midtdal, 1995.

Sveen, Kåre 1985: Samisk kulturprosjekt i Engerdal. I Åarjel-saemieh/Samer i sør. Årbok 1985, s. 29-41.

Nettressurser:

www.askeladden.no

www.hoydedata.no

www.unimus.no

Vedlegg 2 Informanter/Kontaktpersoner

Ole Vangen, SNO
Tom Johansen, SNO
Tommy Berndtsson; Femundshytten
Harald Bugge Midthjel, Sametinget
Kjetil Skare, Hedmark Fylkeskommune
Tore Lahn, Hedmark Fylkeskommune
Harald Stomsvik, Sør-Trøndelag, Fylkeskommune
Hauke Haupts, Sør-Trøndelag, Fylkeskommune
Magnus Borgos, Byantikvar i Røros
Thorfinn Rohde, verdensarvkoordinator Røros

Vedlegg 3: Kartdata

SOSI-fil oversendt 3. februar 2017